

УДК 378.01:159.9-051

DOI 10.33251/2522-1477-2021-9-63-74

ЛИТВИН Андрій Вікторович,
доктор педагогічних наук, професор, професор
кафедри практичної психології та педагогіки,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності
ORCID 0000-0002-7755-9780

РУДЕНКО Лариса Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, старший науковий
співробітник, професор кафедри практичної
психології та педагогіки, Львівський державний
університет безпеки життєдіяльності
ORCID 0000-0003-1351-4433

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Зростання попиту на практичних психологів зумовило помітні якісні та кількісні зміни у психологічній освіті. Професійна підготовка психологів розглядається як цілеспрямований процес формування у студентів передусім здатності до майбутньої фахової діяльності та внутрішньої готовності, важливим аспектом яких є досягнення належного рівня професійної компетентності, а також становлення їхньої професійної позиції та професійної культури для забезпечення конкурентоспроможності на ринку психологічних послуг.

Досліджено сутність проблеми підготовки майбутніх психологів у закладах вищої освіти в сучасних умовах і з'ясовані її основні аспекти. Виконано огляд літературних джерел із цієї проблеми, висвітлені особливості її вирішення у розвинених країнах.

Обґрунтовано, що для успішного вирішення освітніх завдань організація процесу професійної підготовки психологів у ЗВО має будуватися з урахуванням: діяльнісного підходу до опанування фахом, що дає змогу оптимально структурувати навчання на основі єдності психологічної теорії та практики і забезпечує надійне підґрунтя всіх видів роботи психолога; соціально-психологічного вивчення людини, відповідно до якого відбувається осягнення основ зростання та розвитку її особистості протягом усього періоду життєдіяльності; усвідомлення студентами соціальної значущості та невпинного підвищення затребуваності їхньої подальшої професійної діяльності; обов'язкового урахування в освітньому процесі ЗВО завдання особистісного зростання майбутніх фахівців-психологів; положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу. Таким чином, професійна підготовка студентів за освітніми програмами «Психологія» має полягати не лише у формуванні компонентів компетентності, а й теоретико-методологічного мислення та внутрішньої готовності, спрямованих на вдосконалення й активний саморозвиток особистості психолога у професійній діяльності.

Ключові слова: психолог; заклад вищої освіти; психологічна освіта; професійна підготовка; проблема підготовки психологів.

Постановка проблеми. Одне з пріоритетних завдань професійної освіти полягає у формуванні висококваліфікованих фахівців, здатних активно діяти, самостійно приймати оптимальні рішення, постійно вдосконалюватися у трудовій діяльності. Це передбачає не лише володіння необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь і навичок, а й

наявність необхідних соціально та професійно важливих якостей, які сприятимуть фаховому й особистісному самовдосконаленню, забезпечать самореалізацію особистості у професійному середовищі. Для успішного вирішення цього завдання науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти (ЗВО) мають урахувувати вимоги сучасного суспільства та галузі, в якій працюватимуть випускники.

З огляду на це, професійна підготовка майбутніх фахівців спрямовується на оволодіння студентами сукупністю різноманітних знань, умінь і навичок ефективного виконання фахової діяльності, а також ціннісних орієнтацій, які є основою їхньої професійної компетентності [14, с. 23]. Разом із тим, у сучасній практиці професійної освіти і наукових дослідженнях простежується промовиста тенденція переходу від системи підготовки, «що будується за канонами «ЗУНівської» педагогіки, до професійної освіти як системної професійної соціалізації особистості» [2, с. 8]. Відтак, підготовку психологів нині розглядаємо як цілеспрямований процес формування у студентів передусім здатності до майбутньої фахової діяльності та внутрішньої готовності, важливим аспектом яких є досягнення належного рівня професійної компетентності, а також становлення їхньої професійної позиції та професійної культури для забезпечення конкурентоспроможності на ринку психологічних послуг.

Водночас зазначимо, що тривалі спостереження, бесіди із стейкхолдерами, власний досвід педагогічної діяльності дають підстави констатувати, що рівень професійної підготовленості психологів у ЗВО України недостатньо відповідає запитам повсякденної практики і сучасним світовим вимогам. Дослідники пояснюють це тим, що вітчизняна наука, зокрема психологічна, десятиліттями виконувала функцію обслуговування панівної ідеології, внаслідок чого була деформована та не орієнтувалася на суспільні потреби. Невідповідність між рівнем сучасних психологічних знань, а також рівнем освіти, якістю підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ЗВО – з одного боку, та потребами суспільства і запитами практики – з іншого, зумовлює актуальність проблеми оптимізації та модернізації професійної підготовки кваліфікованих психологів у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО відображено у працях Н. Антонової, В. Бондаря, Ю. Вінтюка, Ж. Вірної, З. Ковальчук, С. Максименка, О. Матвієнко, В. Панка, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Р. Сірко, Л. Темної, Н. Чепелевої. У низці досліджень Г. Абрамової, Н. Ананьєвої, О. Бондаренка, І. Вачкова, І. Дубровіної, В. Іваннікова, В. Кузовкіна, А. Марголіса, В. Рубцова, Н. Скоробогатової та ін. актуалізується необхідність вироблення «нової стратегії» психологічної освіти, створення системи концептуально-методологічних основ професійної підготовки психологів шляхом цілеспрямованого поєднання теоретичної, безпосередньої практичної, науково-дослідницької та експериментальної діяльності студентів під час підготовки у ЗВО.

Сучасному психологу не достатньо володіти знаннями лише вузької професійної сфери, своєї спеціалізації, бути прихильником однієї, навіть найпродуктивнішої, концепції. Формування професійного світогляду, основи якого закладаються в системі вищої освіти, відбувається протягом усієї професійної діяльності фахівця-психолога, а психологічна освіта триває безперервно. Постійне систематичне вивчення психологічної теорії та практики, засвоєння нових методів, прийомів і засобів роботи потрібні для розвитку фахових компетентностей психологів, формування професійно важливих якостей особистості та вироблення стійкої професійної позиції.

До виокремлених у наукових дослідженнях основних психологічних особливостей становлення професійної позиції студентів-психологів належать: діяльнісний характер розвитку (професійна позиція розвивається в результаті навчально-професійної діяльності, сприяє активному опануванню знань, умінь і навичок для подальшої професійної діяльності); нерівномірний характер розвитку (в розвитку професійної позиції студентів-психологів спостерігаються латентні та кризові періоди, в яких можна виділити стадії з еволюційним і

революційним плином); імовірнісний характер розвитку (за рівних умов, створюваних ЗВО, у студентів формуються різні типи професійної позиції: частина студентів після закінчення закладу освіти планують працювати за фахом, інші надають перевагу професіям, не пов'язаним зі спеціальністю, за якою навчалися); індивідуальний характер розвитку (професійна позиція зумовлена особливостями особистості, в тому числі їх відповідністю вимогам професії, та залежить від мотивації навчально-професійної діяльності, професійних цінностей і смислів, активізації механізмів розвитку професійної позиції). Більшість характеристик, що визначають особливості професійного становлення особистості фахівця в цілому і його професійної позиції зокрема, закладаються і формуються під час професійного навчання. Найважливішою здатністю, яку має здобути студент у процесі навчання у ЗВО вважаємо здатність до самоосвіти як основоположного чинника впливу на його професійне становлення і подальше професійне вдосконалення. Одержані під час навчання компетентності є засобами майбутньої професійної діяльності випускника. Отже, у процесі здобуття вищої професійної освіти відбуваються суттєві перетворення в особистісно-професійному становленні студентів-психологів. Це детермінує важливість удосконалення підготовки майбутніх фахівців-психологів.

Зазначимо, що нині активно відбувається модернізація системи професійної підготовки психологів. Новації, що впроваджуються у психологічну освіту, зумовлені переходом ЗВО на багаторівневу систему підготовки кваліфікованих кадрів, утвердженням компетентнісного підходу у вищій школі, використанням європейської системи контролю якості освіти. На нашу думку, побудова сучасної вищої освіти на основі результативно-цільової моделі за допомогою проектування освітніх програм і формування у студентів комплексу загальних і професійних компетентностей веде до оптимізації процесу підготовки майбутніх психологів, за умови вибору ефективних методів і технологій навчання. Є всі підстави стверджувати: щоб бути сучасною та якісною, вища психологічна освіта має поєднувати практико орієнтованість із фундаментальною підготовкою здобувачів усіх рівнів.

Мета статті – охарактеризувати провідні аспекти проблеми підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ЗВО, проаналізувати думки різних дослідників щодо вирішення цього питання, запропонувати продуктивні підходи і механізми розв'язання проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо завдання, що стоять перед закладами вищої освіти (ЗВО) у контексті підготовки висококваліфікованого фахівця-психолога. Як зазначається у державному стандарті вищої освіти України зі спеціальності 053 «Психологія», об'єктом вивчення та, відповідно, професійної діяльності випускника є: психічні явища, закономірності їх виникнення, функціонування та розвиток; поведінка, діяльність, учинки; взаємодія людей у малих і великих соціальних групах; психофізіологічні процеси і механізми, які лежать в основі різних форм психічної активності [16, с. 5]. Відповідно до сформованих компетентностей фахівець-психолог має бути здатним виконувати різні види професійної діяльності: діагностичну та корекційну; експертну та консультативну; навчально-виховну; науково-дослідницьку; культурно-освітню, брати участь у вирішенні комплексних завдань в освіті, охороні здоров'я, сфері соціальної допомоги населенню тощо.

Однак, спостереження за результатами підготовки психологів у різних ЗВО дають підстави констатувати, що майбутні практичні психологи стикаються з величезним пластом труднощів, пов'язаних із низкою дидактичних і психологічних перешкод, які ми розглянули у нашій попередній статті [15]. Виявлені труднощі засвоєння студентами-психологами знань і вмінь із предметної області у процесі професійної освіти пов'язані з: відсутністю в абітурієнтів початкової психологічної підготовки; неузгодженістю життєвих і наукових психологічних знань [13]; невідповідністю уявлень студентів про зміст психологічної науки та функціональних обов'язків психолога на початкових етапах навчання. Крім того, мало виражена практична значущість в академічній психології та недостатня практико орієнтованість професійної підготовки знижують мотивацію студентів до опанування

психологічних дисциплін, що призводить до недостатнього оволодіння випускниками ефективними методами роботи та негативно позначається на їхній практичній підготовленості до професійної діяльності.

Гострою проблемою професійної підготовки психологів є також забезпеченість усіх психологічних курсів і дисциплін навчальною літературою, яка, на наш погляд, є важливим інструментом професійної діяльності психолога. Ще одна складність вищої психологічної освіти пов'язана з неоднотайністю можливих поглядів, варіативністю наукових позицій авторів монографій, підручників і навчальних посібників, окремих викладачів і суперечливістю їхніх оцінок щодо одних і тих самих психологічних ідей і напрямів [7, с. 88]. У зв'язку з цим важливе завдання викладачів, що належать до групи забезпечення освітніх програм, полягає в тому, щоб допомогти студентам-психологам систематизувати і структурувати одержувані знання, надати послідовності та логічності усій теоретико-методологічній підготовці.

Викладені аспекти породжують розбіжності між очікуваннями студентів, які обрали психологічну професію, та реальним змістом навчання й подальшої фахової діяльності, внаслідок чого можуть виникнути розчарування у професійному виборі вже на перших стадіях навчання у ЗВО.

Зазначимо також, що одержання психологічної освіти висуває підвищені вимоги до самостійного здобування знань і вмінь майбутніми фахівцями. На жаль, навчальні переваження як студентів, так і викладачів часто не дають змоги цілковито реалізувати весь потенціал освітніх програм, за якими навчаються психологи. Вважаємо, що під час професійної підготовки майбутнім фахівцям-психологам необхідно надати можливість самостійно обирати деякі курси і відвідувати спецкурси «за вибором». Викладачі, розробники і гарант освітньої програми, за якою здійснюється підготовка, мають допомогти студентам обрати не більш «яскраві» та «модні» курси, а ті, що найліпше відповідають напрямку спеціалізації майбутнього фахівця.

Перед тим, як перейти до сучасних досліджень із метою удосконалення психологічної освіти, розглянемо зарубіжний досвід. У розвинених країнах (США, Велика Британія, Німеччина) освіта психологів передбачає, переважно, три ступені отримання професійної кваліфікації: професійно орієнтований коледж – магістратура – докторантура. Зазвичай, психологічну спеціалізацію студенти отримують на останніх курсах навчання. Система підготовки психологів за кордоном опирається на традиції психологічної освіти, що склалися у США наприкінці XIX ст. В Америці навчання психологів на різних рівнях відбувається більш ніж за 50 спеціалізаціями, зокрема психологічне консультування, клінічна психологія, сімейна психотерапія, шкільна психологія та ін. Підготовка психологів-магістрів відбувається як спеціалізоване двох-трирічне навчання на психологічних факультетах університетів після закінчення коледжу за спеціалізацією «Психологія, науки про поведінку». Специфічною рисою американської системи професійної підготовки психологів є обов'язкова інтернатура, що передбачає практичну роботу під орудою фахівця-психолога (як правило, доктора психології), що має ліцензію на приватну психологічну практику. Супервізорська (від англ. supervisor – спостерігач) практика на робочому місці психолога триває від шести місяців до року. Крім того, студенти проходять й інші види практик у різних установах, де працюють психологи.

Отримавши диплом магістра у США, випускник має право працювати у клініках, університетах, державних закладах і установах, але лише під керівництвом фахівця-психолога, який має ліцензію. Для отримання права на самостійну роботу з клієнтами магістрам-психологам доводиться пройти тривалий шлях. Як правило, це докторантура, захист докторської дисертації, потім річна інтернатура під керівництвом досвідченого фахівця і, нарешті, два іспити на право отримання ліцензії. Перший – це іспит психологічної асоціації або психологічного товариства, що відповідає спеціалізації претендента. Для деяких спеціалізацій потрібно отримати посвідчення або сертифікат, який передбачає

складання іспиту (наприклад, для здобуття ліцензії шкільного психолога необхідно отримати сертифікат Національного сертифікаційного департаменту шкільної психології). Другий іспит – в адміністрації штату, що містить питання із федерального законодавства та законів штату в царині роботи з людьми і дотримання морально-етичних норм під час допомоги клієнтам. Ліцензія дає можливість психологам вести приватну практику лише на території штату, в якому складений іспит [13].

Український науковець В. Панок вказує на значущість процесу професійної підготовки у ЗВО та пропонує трирівневу структуру набуття професійних психологічних знань [11, с. 217]: I рівень – теоретико-експериментальна підготовка, яка здійснюється традиційними методами та полягає у вивченні класичних психологічних дисциплін; II рівень – практична психологія, що передбачає опанування теоретичних засад практичної психології та здійснюється, переважно, шляхом залучення студентів до активних форм навчальної роботи; III рівень – оволодіння практичними психологічними технологіями, методиками і методами формування навичок роботи з клієнтами (чи групами), що реалізується у практичній роботі. Як зазначає автор, оволодіння цими рівнями сприяє формуванню у майбутніх психологів професійного світогляду.

Варто також відзначити, що в міру засвоєння запропонованого навчального матеріалу та практичного опанування отриманих знань, відбувається процес формування певних компонентів особистості студентів. Зокрема, під час навчання на різних курсах у них актуалізуються відповідні мотиви до майбутньої професійної діяльності [11, с. 218]: на першому курсі виявляється особлива увага до розвитку пізнавального інтересу, мотиву ідентифікації з певним зразком, мотиву афіліації (прагнення до встановлення стосунків з іншими людьми, контакту та спілкування з ними); на другому й третьому – актуалізуються мотив самоствердження і мотив досягнень (проявляється у виборі складних завдань і намаганні їх виконати); на четвертому і п'ятому курсах – мотиви саморозвитку та самовдосконалення.

У науковій літературі презентовано різні підходи до вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх психологів, зокрема загальнонауковий, який враховує психологічний, педагогічний, особистісний, соціальний і моральний аспекти навчання фахівців. Безперечно, цей підхід є цілком правомірним, і з успіхом застосовується передусім на початкових етапах навчання у ЗВО.

Водночас чимало дослідників розглядають освітні питання з вузькопрофесійних позицій і наголошують на низці суто психологічних аспектів у підготовці студентів-психологів: професіоналізацію особистості; формування професійної самосвідомості; становлення професійної Я-концепції; розвиток професійного мислення; формування професійної компетентності тощо [8, с. 99].

З метою модернізації підготовки практичних психологів і підвищення її якості О. Бондаренко пропонує враховувати «чотири взаємопов'язаних аспекти проектування і становлення функціональної особистості психолога-консультанта, які передбачають: 1) побудову теоретичної моделі фахівця, що містить розроблення стандартів (норм і нормативів) вимог до особистості й діяльності психолога-консультанта; 2) ретельний первинний відбір професійно придатних кандидатів; 3) розроблення оптимального змісту навчання і розвитку психологів-практиків; 4) вирішення проблеми власного професійного самовизначення фахівців (проблеми професійної ідентифікації)» [4, с. 167].

Вочевидь, у підготовці майбутніх психологів можна виділити низку взаємопов'язаних площин, які потребують окремого розгляду: методологічну, філософську, соціальну, особистісну, валеологічну, психологічну та педагогічну [8, с. 99].

Зазначимо, що стосовно методологічного, структурно-системного осмислення нових функцій освіти нині маємо різні підходи до її цілей і цінностей [10, с. 25]. Усе більш популярним стає інноваційний підхід, що стверджує про недостатність традиційних схем навчання психологів і вимагає системного впровадження оновлених освітніх програм,

інноваційних технологій і методів навчання. У пошуку новітніх методологічних засад вищої психологічної освіти науковці звертаються також до психотехнічного підходу, розробленого у працях О. Асмолова, Ф. Василюка, В. Кузовкіна, А. Пузирея та ін. Суть його полягає в особливому розумінні психотехнічної системи, яка не містить лише теорію та наукове пояснення механізмів практичної діяльності, а й практичний психологічний метод, який ґрунтується на певній загальнопсихологічній теорії [5]. Студентам пропонуються спеціально організовані ситуації, завдяки яким вони отримують професійний досвід, котрий згодом піддають науково-практичній рефлексії вже як суб'єкти власної діяльності. За таких обставин освітній процес слугує своєрідним психотехнічним експериментом, що продукує нове наукове знання, новітні методичні прийоми практичної роботи, а головне – сприяє формуванню особистісно забарвленого досвіду студентів, який становить підґрунтя «образу процесу психологічної допомоги у психолога-практика» [9, с. 112].

Коротко охарактеризувавши сучасну систему психологічної освіти, що вимагає негайної модернізації, зупинимося на напрямках, за якими, на нашу думку, потрібно проектувати зміни.

За змістом психологічна освіта, зберігаючи природничо-наукові традиції, має поєднувати їх із гуманітарними напрацюваннями і філософськими основами. За типом і формами навчання в ній потрібно інтегрувати риси університету і творчого ЗВО. Як справедливо вказує Ф. Василюк, передусім необхідно поєднати академічну психологію та психологічну практику. Для цього психологічна освіта має реалізувати психотехнічний підхід, спрямований на відхід від ідеї «впровадження» розумної теорії у відсталу практику. Натомість, практика має поєднуватися з теорією [5, с. 36]. Тобто навчання має стати практико орієнтованим.

У зв'язку з викладеним окреслимо деякі суттєві напрями модернізації освіти практичних психологів:

- усвідомлення психологами-практиками, викладачами і майбутніми психологами необхідності впровадження психотехнічного підходу і його положень в освітній процес ЗВО;
- проектування та застосування ефективних моделей професійно-особистісної підготовки практичних психологів, удосконалення наявних і розроблення нових підходів;
- обов'язкове передбачення в підготовці практичних психологів набуття студентами компетентностей за різними напрямками (безпосередньо практичної діяльності, науково-дослідницької діяльності в галузі практичної психології та викладання практико орієнтованих дисциплін);
- удосконалення професійно-педагогічних умінь, навичок і особистісно-ділових якостей викладачів, зайнятих у підготовці психологів-практиків;
- розроблення і подальша модернізація дієвих методів впливу, а також новітнього дослідницького інструментарію ефективності методів консультування та психотерапії [9, с. 113–114].

Тривалу, конструктивну роботу психолога, спрямовану на позитивний результат, оцінює, передусім, клієнт або замовник психологічних послуг, а не сам фахівець, що орієнтується на власні враження. Вона має опиратися на глибокі знання, що дають змогу теоретично осмислити проблему (явище), з якою потрібно працювати. І лише після цього психолог має планувати свою роботу, вибудовувати її стратегію та визначати відповідну тактику, зокрема здійснювати добір конкретних професійних прийомів, методів, технологій та ін.

Зважаючи на це, фундаментальна підготовка студента-психолога має відбуватися протягом усіх років навчання у ЗВО. Методологічно та методично некоректно вважати, що на молодших курсах потрібно якнайшвидше завершити загальнонаукову (соціально-гуманітарну) та загальнопрофесійну частину професійно орієнтованої підготовки психолога, щоб на старших курсах цілковито сконцентруватися на його спеціалізації (профільній підготовці), оскільки нібито саме в такий спосіб ми послідовно готуємо його до практичної діяльності. Безперечно, важливо забезпечити наступність у змісті та методах професійної

освіти. Однак, це ще не гарантує інтегрування всього комплексу компетентностей, вироблених у майбутніх психологів.

Підготовка до таких напрямів діяльності психолога, як психотерапія і психологічне консультування, не може повністю забезпечуватися лише закладом вищої освіти. Тобто, мова йде про вивчення лише їх основ, які передбачають обов'язкове ознайомлення з методологією психологічної діяльності. Лише після її засвоєння студент може стати справжнім професіоналом, здатним не просто використовувати готові методи і методики для вирішення проблем, а й самостійно створювати (удосконалювати) професійний інструментарій [1].

Необхідність розвитку теоретико-методологічного мислення майбутніх психологів зумовлена й тим, що у ЗВО вони навчаються, як правило, на основі вчорашніх і навіть позавчорашніх досягнень як науки, так і психологічної практики. На жаль, це природна ситуація в освіті, яка об'єктивно породжує таку суперечність: студент опановує знання, вміння, технології, здобуті раніше й іншими, а у своїй майбутній професійній діяльності йому потрібно буде самостійно опановувати нові знання, знаходити нові підходи до розв'язання поставлених перед ним завдань, зумовлених проблемами сьогодення. Вирішення цієї суперечності вбачаємо у формуванні в майбутніх психологів теоретико-методологічного мислення на основі ґрунтовної загальнонаукової, загальногуманітарної та професійно-психологічної підготовки.

Крім того, на особливу увагу під час навчання заслуговує експеримент. Психологія завжди була, є і буде експериментальною наукою. І не лише тому, що експеримент є дієвим способом отримання нових знань, а й тому, що у практичній діяльності психологи повсякденно стикаються з особливими завданнями, для вирішення яких не існує готових інструкцій. Тому можна безпомилково стверджувати, що робота психолога з кожним клієнтом чи групою – це у прямому сенсі природний експеримент формувального типу, що розвиває його особистість і вдосконалює професійну компетентність. Отже, у психологічній освіті професійна підготовка студентів у галузі експериментальної психології відіграє особливу роль і потребує посиленої уваги. Необхідно виховувати в майбутніх психологів культуру проведення психологічного експерименту (зокрема опанування способів запобігання виникненню артефактів у психологічному дослідженні), оскільки це значно сприяє формуванню культури розумової, професійної праці, а також мотивує студентів до науково-дослідної діяльності та самовдосконалення.

Якість підготовленості (професійна компетентність) майбутніх психологів залежить від дидактично доцільного поєднання та взаємовпливу ґрунтовної фундаментальної та глибокої практичної підготовки, яку, на наш погляд, потрібно розпочинати якомога раніше. У ЗВО вона має передбачати, поряд із конкретними техніками і технологіями, загальнопрактичні вміння та навички щодо спостереження, проведення дослідів, актуалізації різноманітних видів спілкування тощо. Це означає, що під час навчання доцільно зібрати своєрідний багаж професійного досвіду, необхідного кожному психологові, де б і з ким він не працював, яким напрямом психологічної практики не надавав би перевагу. Дослідники відзначають, що формуванню умінь і «відшліфовуванню» професійних навичок студентів сприяють різноманітні практикуми, практичні заняття та тренінги, як універсальні освітні технології підготовки психологів [1].

На думку провідних психологів-практиків, під час навчання у ЗВО потрібно здійснювати підготовку студентів як групових тренерів. Чинна система їхнього навчання передбачає участь студентів у різноманітних тренінгах лише на старших курсах («Психологічний тренінг», «Тренінг сенситивності», «Тренінг комунікативної компетентності» тощо). Вважаємо, що така підготовка може відбуватися за наступними кроками. Із перших днів навчання студенти паралельно з опануванням теоретичних курсів відвідують заняття з тренінгу спілкування, мета якого полягає в первинному ознайомленні з різноманітними тренінговими методами і способами згуртування групи. Одночасно вирішується завдання самопізнання, відбувається вивчення власної особистості та різних аспектів своєї поведінки.

Отримавши підготовку з низки базових теоретичних курсів (до яких обов'язково належать соціальна психологія та основи психотерапії), студенти мають прослухати навчальний курс, що відображає психологічні закономірності, умови і методи проведення групових тренінгів. При цьому, крім традиційного викладення матеріалу на лекційних заняттях і обговорення складних питань на семінарах, доцільно використовувати такі методи, як демонстрація ефективних психотехнік і відпрацювання їх на практикумах, перегляд і аналіз відеозаписів тренінгів провідних фахівців, спостереження «за колом», вивчення відповідної літератури тощо.

На наш погляд, перед початком тренінгу доцільно провести діагностику рівня розвитку комунікативної компетентності студентів. Це можна зробити за допомогою методик визначення організаторських і комунікативних якостей, їх прояву в міжособистісних стосунках (КОС-2, тест-опитувальник Л. Калінінського, тест міжособистісних відносин Т. Лірі, тест на визначення рівня комунікабельності В. Ряховського, тест на виявлення комунікативної культури С. Знаменської та ін.); окремі особистісні риси, які впливають на розвиток комунікативної компетентності можна визначити за допомогою особистісних опитувальників (Багатофакторний опитувальник Р. Кеттела 16PF); виявити рівень самооцінки особистості і рівня розвитку професійно важливих якостей (Самооцінка-25 В. Кунціної, методика «Хто я?» та ін.) [3; 10]. Отримані результати психодіагностики рис особистості та рівня розвитку її комунікативних якостей дають змогу підібрати максимально ефективний план проведення тренінгу з конкретною групою [12, с. 253].

Наступний етап підготовки передбачає безпосередню участь студентів у психологічних тренінгах різноманітної спрямованості та різних теоретичних шкіл. Він має на меті опанування методик і технік, що застосовуються досвідченими тренерами. Очікуваний результат цього етапу – свідомий вибір студентом психологічної школи тренінгу, в якій він має намір спеціалізуватися. В подальшому практика роботи практичних психологів у групах за обраним напрямом супроводжуватиметься паралельним поглибленим вивченням теоретичних питань, пов'язаних із діяльністю в межах цієї тренінгової школи.

На цьому етапі починається робота студента як тренера. Цілком очевидно, що керування групами на перших порах має здійснюватися під наглядом супервізора (досвідченого наставника). При цьому важливо дотримуватися такої послідовності форм роботи: спершу ведення групи в якості ко-тренера разом із супервізором, потім – самостійна робота студента за пасивної участі (підтримки) викладача-супервізора. Після завершення кожного тренінгового заняття має відбуватися детальне обговорення способів розв'язання тренером групових завдань, тактики його поведінки, вмінь ефективно діяти в складних ситуаціях, що виникали під час групової роботи.

Варто наголосити, що тренерам-початківцям корисно вести групи не лише разом із досвідченим психологом, а навіть із такими ж початківцями, як вони самі. У такому випадку студенти стають супервізорами один для одного. Крім того, ведення групи удвох чи втрох (два ко-тренери) сприяє зменшенню психологічного навантаження на кожного, уникненню непомічених помилок, створенню багатовимірності відносин з групою. Добре також, коли студенти-тренери виконують різні функції в групі: наприклад, один підтримує темп групової динаміки за допомогою постановки інтелектуальних завдань, а інший – забезпечує сприятливий емоційний фон [6, с. 104–105].

У результаті впровадження таких заходів у практичну підготовку випускники ЗВО стають повноправними членами професійного психологічного співтовариства і можуть проводити тренінги самостійно. Це сприяє їх становленню як кваліфікованих професіоналів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для успішного вирішення освітніх завдань організація процесу професійної підготовки психологів у ЗВО має будуватися з урахуванням: діяльнісного підходу до опанування фахом, що дає змогу оптимально структурувати навчання на основі єдності психологічної теорії та практики і забезпечує надійне підґрунтя всіх видів роботи психолога; соціально-психологічного вивчення людини,

відповідно до якого відбувається осягнення основ зростання та розвитку її особистості протягом усього періоду життєдіяльності; усвідомлення студентами соціальної значущості та невідпинного підвищення затребуваності їхньої подальшої професійної діяльності; обов'язкового урахування в освітньому процесі ЗВО завдання особистісного зростання майбутніх фахівців-психологів; положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу. Таким чином, професійна підготовка студентів за освітніми програмами «Психологія» має полягати не лише у формуванні компонентів компетентності, а й теоретико-методологічного мислення та внутрішньої готовності, спрямованих на вдосконалення й активний саморозвиток особистості психолога у професійній діяльності.

Професійну підготовку майбутніх фахівців у галузі психології, на наш погляд, необхідно здійснювати за двома напрямками: 1) організація навчально-професійної діяльності (ефективне засвоєння психологічних дисциплін, вироблення навичок самостійної навчальної роботи, успішне проходження практики за всіма видами професійної діяльності психолога); 2) формування особистості самого психолога, визначення та становлення його професійної позиції.

Підсумовуючи, зазначимо: лише інтеграція теорії, експериментальних досліджень і практики у професійній підготовці психологів у ЗВО забезпечить їм розвиток здатності цілісного бачення людини, її внутрішнього світу, формування теоретико-методологічного мислення й опанування методами ефективної психологічної роботи з клієнтом.

У перспективі наукові пошуки потрібно спрямувати на виявлення теоретико-методологічних і методичних засад удосконалення професійної підготовки психологів у закладах вищої освіти, зокрема це стосується впровадження нових підходів і освітніх технологій, ефективних моделей професійно-особистісної та професійно-практичної підготовки майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Ананьева Н. Н., Васина Н. В. Проблемы профессиональной подготовки психологов в вузе. URL: <https://dogmon.org/problemi-professionalnoj-podgotovki-psihologov-v-vuze.html>. (дата звернення: 05.07.2020).
2. Асмолов А. Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта – к парадигме толерантности. *Вопросы психологии*. 2003. № 4. С. 3–15.
3. Батаршев А. В. Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 176 с.
4. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика: учеб. пособие для студентов ст. курсов психол. фак. и отд.-ний ун-тов. Киев: Укртехпрес, 1997. 216 с.
5. Василюк Ф. Е. Понимающая психотерапия как психотехническая система: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Москва, 2007. 48 с.
6. Вачков И. В. Некоторые проблемы подготовки практических психологов. *Национальный психологический журнал*. 2007. №1 (2). С. 102–106.
7. Вачков И. В., Гриншпун И. Б., Пряжников Н. С. Введение в профессию «психолог»: учеб. пособие / под ред. И. Б. Гриншпуна. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. 464 с.
8. Вiнтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 3. С. 92–102.
9. Кузовкин В. В., Скоробогатова Н. А. Особенности модернизации системы образования психологов-практиков. *Психология и психотехника*. 2012. № 9(48). С. 104–115.
10. Литвин А. В. Методологія у проєкції педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 5. С. 20–35.

11. Матвієнко О. В., Затворнюк О. М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 1. Т. 1. 2014. С. 215–220.

12. Низовець О. А. Розвиток комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. пр. № 3(5). Київ: Університет «Україна», 2007. С. 246–254.

13. Павлова Т. А. Введение в психологическую профессию: учеб. пособие для студентов факультетов психологии. URL: <https://studfiles.net/preview/4268766/page:7/>. (дата звернення: 10.07.2020).

14. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики. *Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах*. 2002. Вип. 4. С. 18–28.

15. Руденко Л., Бідюк Н. Проблеми професійної підготовки психологів у вищій школі. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 12 (21). С. 230–347.

16. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія»: наказ Міністерства освіти і науки від 24.04.2019 р. № 564. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення: 15.07.2020).

References

1. Ananeva, N.N., Vasina, N.V. Problemy professional'noi podgotovki psikhologov v vuze [*Problems of psychologists' professional training at higher schools*]. Retrieved from: <https://dogmon.org/problemi-professionalenoi-podgotovki-psihologov-v-vuze.html> [in Russian].

2. Asmolov, A.G. (2003). Prakticheskaiia psikhologiiia i proektirovanie variativnogo obrazovaniia v Rossii ot paradigmy konflikta k paradigme tolerantnosti [*Practical psychology and the design of variable education in Russia: from the paradigm of conflict to the paradigm of tolerance*]. *Voprosy psikhologii*. № 4. S. 3-15. [in Russian].

3. Batarshhev, A.V. (2001). Psikhodiagnostika sposobnosti k obshcheniiu ili kak opredelit' organizatorskie i kommunikativnye kachestva lichnosti [*Psychodiagnosics of the ability to communicate, or how to determine a person's organizational and communicative qualities*]. Moskva: Gumanit izd tsentr VLADOS. 176 s. [in Russian].

4. Bondarenko, A.F. (1997). Psikhologicheskaiia pomoshch': teoriia i praktika: ucheb. posobie dlia studentov st. kursov psikhol. fak. i otd-nii un-tov [*Psychological assistance: theory and practice*]. Kiev:Ukrtekhpres. 216 s. [in Russian].

5. Vasiliuk, F.E. (2007). Ponimaiushchaia psikhoterapiia kak psikhotekhnicheskaiia sistema : avtoref. diss. d-ra psikhol. nauk: 19 00 01 [*Understanding psychotherapy as a psychotechnical system*]. Moskva. 48 s. [in Russian].

6. Vachkov, I.V. (2007). Nekotorye problemy podgotovki prakticheskikh psikhologov [*Some problems of practical psychologists' training*]. *Natsionalnyi psikhologicheskii zhurnal*. № 1(2). S. 102-106 [in Russian].

7. Vachkov, I.V., Grinshpun, I.B., Priazhnikov, N.S. (2004). Vvedenie v professiiu "psikholog": ucheb. posobie / pod red. I. B. Grinshpuna [*Introduction to the profession "psychologist"*]. Moskva : Izd-vo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo institute. 464 s. [in Russian].

8. Vintiuk, Yu. (2016). Profesiina pidhotovka maibutnikh psikhologiv: problema ta yii skladovi [*Professional training of future psychologists: the problem and its components*]. *Pedahohika i psikhologhiia profesiinnoi osvity*. № 3. S. 92-102. [in Ukrainian].

9. Kuzovkin, V.V., Skorobogatova, N.A. (2012). Osobennosti modernizatsii sistemy obrazovaniya psikhologov-praktikov [*Features of modernization of psychologists-practitioners' educational system*]. *Psikhologiya i psikhotekhnika*. № 9(48). S. 104-115. [in Russian].

10. Lytvyn, A.V. (2014). Metodolohiya u proektsiyi pedahohichnykh doslidzhen' [Methodology for Projection of Pedagogical Researches]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. № 5. S. 20-35. [in Ukrainian].
11. Matviienko, O.V., Zatorniuk, O.M. (2014). Profesiina pidhotovka maibutnykh psykholohiv yak psykholoho-pedahohichna problema [Future psychologists' professional training as a psychological and pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 1. T. 1. S. 215-220. [in Ukrainian].
12. Nyzovets, O.A. (2007). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnykh psykholohiv [Development of communicative competence while training future psychologists]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zb. naukovykh prats*. № 3(5). Kyiv: Universytet "Ukraina". S. 246-254. [in Ukrainian].
13. Pavlova, T.A. Vvedenie v psikhologicheskuiu professiiu: uchebn. posobie dlia studentov fakul'tetov psikhologii [Introduction to the psychological profession]. Retrieved from: <https://studfiles.net/preview/4268766/page:7/> (date of application: 10.07.2020). [in Russian].
14. Panok, V. (2002). Reformuvannia zmistu, form i metodiv pidhotovky praktykuiuchykh psykholohiv yak nahalna vymoha suspilnoi praktyky [Reforming the content, forms and methods of practicing psychologists' training as an urgent requirement of social practice]. *Problemy pidhotovky i pidvyshchennia kvalifikatsii praktychnykh psykholohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh*. Vyp. 4. S. 18-28. [in Ukrainian].
15. Rudenko, L., Bidiuk, N. (2020). Problemy profesiinoi pidhotovky psykholohiv u vyshchii shkoli [Problems of psychologists' professional training at higher school]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Seria: Pedahohichni nauky. № 12(21). S. 230-347. [in Ukrainian].
16. Standart vyshchoi osvity Ukrainy iz haluzi znan 05 Sotsialni ta povedinkovi nauky, spetsialnosti 053 "Psykholohiia": nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 24.04.2019 r. № 564 [Standard of higher education of Ukraine in the field of knowledge 05 Social and behavioral sciences, specialty 053 "Psychology": order of the Ministry of Education and Science dated 04/24/2019]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (date of application: 15.07.2020). [in Ukrainian].

LYTVYN Andrii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy Lviv State University of Life Safety;

RUDEKO Larisa, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy Lviv State University of Life Safety.

IMPROVEMENT OF PSYCHOLOGISTS' TRAINING AT HIGHER SCHOOLS

Abstract. The growing demand for practical psychologists has led to significant qualitative and quantitative changes in psychological education. Psychologists' professional training is considered as a purposeful process of forming students' inner readiness for future work, one of the important aspects of which is their personal development, achieving the appropriate level of professional competence to ensure competitiveness in the labor market.

The essence of the problem of future psychologists' training at higher education schools in modern conditions is considered and its main aspects are clarified. A review of literature sources on this problem is made, the features of its solution in developed countries are highlighted.

It is substantiated that for the successful solution of educational tasks the organization of the process of psychologists' professional training at higher schools should be based on: activity principle of mastering the profession, which allows creating the educational process on the basis of unity of psychological theory and practice and provides a reliable basis for all types of psychologist's activities; sexual and psychological study of man, according to which there is an understanding of the basics of a personality's growth and development throughout life and work;

continuous increase of social significance and demand for students' future professional activity; mandatory inclusion of the task of future psychologists' personal growth in the educational activities of higher schools; provisions of a system approach to cognition of mental reality, which contributes to the adequate formulation of problems and educational tasks, orients the educational process to the disclosure of a holistic image of a person and person's personal potential. Thus, future psychologists' professional training should be aimed not only at the formation of theoretical and methodological thinking, but at internal readiness for improving and active self-development of the individual in professional activities as well.

Key words: *psychologist; higher school; psychological education; professional training; problem of psychologists' training.*

*Одержано редакцією: 21.01.2021 р.
Прийнято до публікації: 29.01.2021 р.*